

Konferencē

«Vērtībizglītības perspektīvas

Latvijas vispārējā izglītībā»

prezentēto referātu tēzes

Vērtībizglītības perspektīvas Latvijas vispārējā izglītībā

- Izglītība mūsdienās ir cieši saistīta ar visu sabiedrību, dodot katram sabiedrības loceklim iespēju iegūt konkrētas zināšanas, kā arī palīdzot izveidot kopējo pasaules ainu, un kopēju redzējumu uz kultūras un sabiedrības norisēm. tomēr tas nav viegls uzdevums, saistīt pasaules uzskata veidošanu, ar atsevišķu faktu, informācijas bloku integrēšanu vienotā sistēmā.
- Izklīdes un neizpratnes pamats, kas parasti veido konfliktu starp sabiedrību un valdību vai sabiedrību un ierēdniecību faktiski ir neinformētība, faktu interpretācija, populisms vai atšķirīga attieksme uz faktu.
- Patērētājsabiedrība piedāvā savas vērtības, ar raksturīgu jaudīgu brīvā laika pavadīšanas un izklaidu veidus. Tāpēc, ne tikai izglītošana, ar ko parasti saprot galvenokārt, zināšanu un prasmju apgūšanu, bet arī audzināšana, kas galvenokārt attiecas uz attieksmju veidošanu, motivēšanu radīšanu ir nozīmīgs vērtību transmisīvais veids.
- Ģimenē vecāku pieredzi mūsdienu postmodernās sabiedrības tehnoloģiju pasaulē nomaina pašu jauniešu pieredze, jeb tā sauktais kofiguratīvās vērtību pārmantošanas modelis, kur jaunieši vērtības pieņem no savas sociālās grupas, vienaudžiem. Tādēļ arvien nozīmīgāki kļūst citi informācijas avoti kā, piemēram, mediji, elektronisko plašsaziņas tīklu vide, skolas vide, arī mācību priekšmetu saturs. Un tā ir ne tikai cita nozīme, bet jau cita atbildība.
- Vienotas izpratnes trūkums par kompetenču sadali starp audzināšanas darbā iesaistītajām pusēm – ģimeni, izglītības iestādi un sabiedrību –, izraisa savstarpēju nesapratni, konflikta situācijas un audzināšanas darbības neefektivitāti, jo dalītā atbildība un dalītā izpratne par vērtībām neļauj savlaicīgi pamanīt un risināt problēmas, kas saistītas ar bērnu un jauniešu vērtīborientāciju
- Tāpat kā mācību saturs atspoguļo un ietekmē skolēnu domāšanu, tāpat arī vērtības (garīgās vai materiālās, postmateriālās, ekonomiskās vai sociālās, terminālās un instrumentālās) ietekmē skolēna, kā sabiedrības aģenta domāšanu. Nākas secināt, ka starp tirgus ekonomikā nozīmīgām vērtībām un prasmēm un garīgām, humānpedagoģijā raksturīgām, tradicionālām vērtībām, kas ir indivīda patības nozīmīgas, izglītības saturā nav līdzsvarā.
- Vērtību veidošanās nosacījumu pamatā ir tāda indivīda sevis izteikšanas vajadzība kā attieksme. Attieksme ir vērtīborientācijas, nostādnes un identitātes raksturojums, kas veidojas dzīves darbībā, socializācijā izziņā, pārdzīvojumos un gribas vienībā. Izglītības satura īstenošanas plānam valsts līmenī jābūt konsolidējošam un jāraugās vienā virzienā.

Vērtību pieprasījums un piedāvājums mūsdienu Latvijā

Latvijā atjaunotās neatkarības gados novārtā atstātais vērtību un vērtībizglītības jautājums, kā par to liecina 2012.gada 18. februāra referenduma norise, pieprasa skaidrību un risinājumu izglītības un kultūras politikā. Kas ir vērtības un vērtībizglītība? Kādas vērtības pieprasītas mūsdienu Latvijā? Kā sociālo zinību un ētikas/ kristīgās mācības standarti, mācību materiāli un skolotāji nodrošina pieprasījumu pēc morālajām un pilsoniskajām vērtībām un kas būtu jādara, lai piedāvājums atbilstu pieprasījumam?

Vērtību pārvērtēšana notikusi visos laikos - gan I. Kanta apgaismes gadsimtā, gan pavisam nesenā pagātnē, kad apgaismes lielstāstus no jauna vērtējuši un pārvērtējuši franču postmodernie domātāji – Mišels Fuko (Foucault), Žans Fransuā Liotārs (Lyotard), Žaks Deridā (Derrida), Žils Delēzs (Deleuze) un citi. Arī konference par vērtībizglītības perspektīvu 21. gadsimtā uzlūkojama par vērtējuma un pārvērtējuma mēģinājumu, lai viņpus politikas vai krīzes diskursiem un viņpus izglītības darba ikdienas ielūkotos un ieraudzītu dziļākās vēlmju un vērtību plūsmas, kas raksturo mūsdienu cilvēku dzīvi un sabiedrību.

Vēlmes un vērtības nav pretstatāmi, bet viens otru papildinoši jēdzieni. Vēlmes pārtop vērtībās un vērtības- vēlmēs. Varam runāt par vēlmju vērtību, bet ne mazāk svarīgi iedibināt vērtību vēlmes, kuras vienmēr kaut ko apliecina.

Vērtībizglītība ir saprātīgu vēlmju kultivēšanas un ievingrināšanas sistēma skolās. Tā varētu kalpot par nozīmīgu izglītības stratēģijas virzienu Latvijā, ja tai tiktu pievērsta lielāka uzmanība valsts nacionālās attīstības programmās un IZM plānos.

Vērtību pieprasījumu mūsdienās ietekmē būtiski divas tendences – labklājības un patērniecības vēlmes, no vienas puses, un, otrkārt, komunikācijas tehnoloģiju izraisītās pārmaiņas. Minētās jauno vēlmju un vērtību plūsmas vairo individuālismu, ko sociologs Antonijs Gidenss un vēlāk Alens Turēns nosaukuši par paradigmas maiņu no sociālā uz individuālo.

Pamatizglītībā Latvijā attīstāmas un ievingrināmas vērtību vēlmes, kuru vidū uzsveramas saesības, centības, atbildības, uzticamības un radošuma vēlmes. Lai attīstītu minētās vērtības, būtu nepieciešama plašāka diskusija sabiedrībā, iesaistot plašsaziņu, izglītības un kultūras darbiniekus, būtu izveidojama neliela struktūra IZM, kas kopā ar ekspertiem izstrādātu vērtībizglītības plānu, panāktu tā iekļaušanu Latvijas nacionālās attīstības un IZM stratēģiskās attīstības dokumentos, kā arī vadītu vērtību izglītošana divos virzienos- mācību saturā un mācību procesā.

Vērtībizglītība un psiholoģija: mācību līdzekļu un standartu atbilstība bērnu vecuma īpatnībām.

- Izglītības satura atbilstība vecuma posma īpatnībām ir jāņem par vienu no pamatkritērijiem vērtību izglītības plānošanā un realizēšanā.
- Pašreiz šis princips Ētikas un Sociālo zinību priekšmetu saturā netiek realizēts pietiekoši konsekventi.
- Vecuma posma īpatnības jāskata kompleksi – sakārtojot vecumus pa klasēm (skolēna gadiem) un aprakstot to fiziskā, emocionālā, kognitīvā, sociālā, morālā dimensijā, nosakot gan vidējo, gan maksimāli iespējamo līmeni.
- Ētiku kā sistemātisku zināšanu kopumu varētu mācīt vidusskolas klasēs, pamatskolas klasēs vairāk nodrošināt, lai skolēni izkoptu tikumiskās prasmes un paradumus, jo šajā vecumposmā grūtības sagādā tekstu lasīšana un saprašana. Pētījumā aptaujātie skolotāji uzskata, ka mācību līdzekļos to ir par daudz. Akcents liekams uz spēlēm un tikumisku rīcību, apspriežot to klasē, nevis uz grāmatu tekstu apguvi.
- Vērtībizglītības aspektus integrēt visā mācību saturā, visos mācību priekšmetos, vairāk akcentējot tos arī Sociālās zinībās, kuru standarti iepriekš jāpārstrādā vērtībizglītībai atbilstoša veidā.
- Vērtībizglītībai jāveido eksplīcīta konceptuāli skaidra sistēma, kam ir sava hierarhiskā struktūra visos līmeņos
  - Atsevišķu mācību priekšmetu standartos,
  - mācību priekšmetu programmās,
  - katras nodarbības saturā un mācību materiālos – grāmatās, darba burtnīcās un citur.
  - mācību procesā- skolēna uzvedībā, pieklājīgās attiecībās ar citiem utt.
- Taču vispirms visiem kopā ir jātiek skaidrībā, kas ir tās individuālās un sabiedriskās vērtības, kurām būtu jācaurvij viss mācību saturs.
- Tālāko vērtību apguves izpratni plānot un realizēt pēc pakāpenības principa no vienkāršākā uz sarežģītāko.
- Vērtībizglītības aspektus padarīt jūtīgākus pret sabiedrības, kultūras, zinātnes, tehnoloģiju aktualitātēm. Iekļaut mācību saturā arī reāli eksistējošu sociālu problēmu iztirzājumu un novērtējumu atbilstoši bērna izpratnes līmenim.

Dzimtenes stunda: sociālās atmiņas vērtība Latvijas izglītībā

1. Strauji noritošie globalizācijas procesi, tehnoloģiju un komunikācijas straujā attīstība atstāj iespaidu un maina tradicionālās kultūru, laika, telpas, ideoloģiju un nāciju robežas. Nereti tiek konstatēta virzība uz morālo vērtību vakuumu, arī tradīciju un valstu/nāciju “lielā” naratīva sairums. Mūsu laikam raksturīga ir vērtību neviennozīmības pastiprināšanās, vērtību savstarpējā rīvēšanās un to diskursu daudzveidīgošanās gan sociālajā, gan politiskajā, gan ekonomiskajā līmenī. Šī situācija atstāj ietekmi arī uz izglītības sistēmu.

2. Identitātes atslēgautājums allaž ir vienkāršs: “Kas es esmu? Kas mēs esam?” Tā ir sevis definīcija un interpretācija, kurā lietoti gan sociālie, gan psiholoģiskie termini. Visas identitātes rodas/veidojas sociālo attiecību un reprezentāciju sistēmā. Nacionālās identitātes veidošanās un pastāvēšanas situācija Latvijā ir sarežģītāka nekā daudzās citās valstīs. Pētījumi liecina, ka Latvijas iedzīvotājiem ir daudzējādas, fragmentētas un bieži pretrunīgas identitātes. Zemā piederības valstij izjūta, migrācija, necieņa pret Latvijas valsts varu un likumiem, kā arī nevēlēšanās iegūt Latvijas pilsonību ir saistītas parādības. Turklāt okupācijas režīmu radītie pāridarījumi ir dziļi ietekmējuši latviešu pašidentifikāciju, spēju/prasmi rast pašraksturojumu, atvērtību, domājams, arī rīcībspēju un dzīvi veidojošo stratēģiju izvēli.

3. Integrācijas procesu pētnieki uzsver, ka sociālā atmiņa ir viens no nozīmīgākajiem Latvijas sabiedrību šķeļošiem faktoriem. Tas arī akcentēts MK apstiprinātajās “Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam”.

4. Viena no nacionālas valsts fundamentālajiem izaicinājumiem ir nacionālās identitātes un lojalitāte radīšana. Tas ir ilgstošs un nebeidzams process, kas prasa pūles un izdzīvo daudzus attīstības posmus. Laiku pa laikam, it īpaši nestabilitātes un neskaidrības situācijās, rodas vai atjaunojas “identitātes politika”. Latvijai nepieciešama politiski un morāli derīga vēsture, kurā nav aizmirsti ne pagātnes sasniegumi, ne ciešanas. Visas cilvēku kopienas lieto pagātni kā instrumentu, lai strukturētu un interpretētu tagadni. Turklāt priekšstatus par mūsdienu pasauli vienlaikus veido konkrēti procesi (tehniskie, institucionālie, materiālie) un simboliskā sfēra. Individīdiem ir nepieciešamas kolektīvas nozīmes, lai saprastu pasauli, kurā tie dzīvo. Bez tām viņi jūtas apmaldījušies, izolēti, kolektīvās nozīmes ļauj veidot kopienas un piederību tām. Pagātne tādējādi ir (iz)dzīvošanas drošības apliecinājums. Visbiežāk kolektīvās nozīmes tiek darinātas secinot, ka tas vai tas kādreiz mūs darīja bagātākus, stiprākus, labākus, tādēļ tā rīkoties ir pareizi. Arī skolai ir jāpiedalās šajā identitātes veidošanas darbā.

5. Būtisks piederības savai zemei audzināšanas instruments ir zināšanās balstītas cieņas pret savu zemi, tās cilvēkiem, kultūru un vēsturi veidošana. Tas sekmīgi tika izmantots Atmodas periodā, kad dzimtenes mīlestība, sociālā atmiņa mobilizēja Latvijas cilvēkus iestāties par Latvijas valstiskuma atjaunošanu. Mācību priekšmeta dzimtenes mācība apguve Latvijas skolās būtiski sekmētu Latvijas iedzīvotāju identitātes un piederības sajūtas savai zemei veidošanu.

Vērtībizglītība Vidzemē: Madonas un Kokneses novada skolu gadījuma analīze

Skolotāji uzskata, ka skolai ir nozīme skolēnu vērtību sistēmas veidošanā un nostabilizēšanā, tomēr tanī pat laikā šiem jautājumiem jātiek apspriestiem ģimenes lokā – svarīgs aspekts – audzināšana ģimenē. No sarunas ar skolotāju: „*Tikumiskā domāšana un rīcības prasme – svarīgākais, manuprāt. Taču ne tikai ētikas stundās, arī mājās, starp savējiem. Protams, arī pozitīvas attieksmes veidošana pret ētiskām vērtībām ir svarīga*”.

Skolotājuprāt, lai spētu bērniem iemācīt/ļautu viņiem apgūt vērtību sistēmu, nepieciešama vērtību pārdomāšana visā sabiedrībā, jo dažkārt iemācot būtisko – saistītu ar ētiku un vērtībām skolā, ārpus tās sienām, tiek gūta cita(āda) pieredze. No sarunas ar skolotāju: „*Sabiedrībā, manuprāt, ir vērtību dalīšanās brīdis. Taču vajadzētu orientēties uz izpratni, manuprāt. Uz sapratni. Kā cilvēki prot sadarboties, neaizmirstot par vispārpieņemtā, ētiskajām normām*”.

Gan skolotāji, gan vecāki, kas tika aptaujāti, pozitīvi vērtē iespēju mācīt/apgūt bērniem dzīves pamatvērtības. No sarunas ar skolotāju: „*Mums sabiedrībai jāaudzina labi cilvēki, patriotiski un tādi, kas neaizmirst par pamatvērtībām, kas palīdz cilvēkam tikt galā ar dažādām dzīves situācijām*”. Tomēr tiek akcentēta arī nepieciešamība stingrāk pievērst uzmanību bērnu pienākumiem – pret sevi, līdzcilvēkiem. No sarunas ar vecāku (māti): „*Laikam vajadzētu runāt vairāk par atbildību. Par atbildīgu rīcību ikdienišķās situācijās. Par saskarsmes normām ikdienā un īpašās situācijās. Arī mums pašiem ...*”

No intervijām ar skolēniem secināms, ka stundas ar vērtību tematiku jauniešos raisa pozitīvas asociācijas, ja tās vienlaikus kalpo par atslodzi pēc kognitīvi sarežģītākās (piemēram, matemātikas, latviešu valodas) mācību vielas apguves, piedāvājot praktiskāku, ar viņu tā brīža pasauli un tās redzējumu vieglāk sasaistāmu mācību saturu.

Nozīmīgs uzdevums būtu organizēt vērtībizglītības stundas savstarpējā sasaistē starp bērnu/skolotāju/vecākiem, īpašu uzmanību pievēršot vecāku iesaistei vērtību apguves procesā. Intervijas norāda, ka atzinīgāk stundās apgūto vērtē tieši tie bērni un viņu vecāki, kas līdzdarbojušies mājas darbu izpildē un apvienojuši stundās gūtās iemaņas ar savām kopīgajām ikdienas praksēm. Nozīmīga būtu regulāra atgriezeniskā saite starp visām iesaistītajām pusēm, nododot informāciju un zināšanas par katras redzējumu, saskaņotajiem jaunumiem, problēmām un/vai iespējām, šo informāciju gan iekļaujot mācību darbā, gan izmantojot ģimenes sadzīvē.

Cik stilīgi ir interesēties un runāt par vēsturi? Vidusskolēnu un viņu vecāku aptauja Latgalē

Vēstures stundas, ģimenes stāsti, mediji, dažādu pieminekļu apmeklējums – šie un citi kolektīvās atmiņas veidotāji palīdz veidot skolēnu vērtības. Grāmatā “(Ne)izstāstītā vēsture: Skola. Mājas. Atmiņa” apkopotais pētījums sešās apdzīvotās vietās Latgalē (200 vidusskolēnu un 100 viņu vecāku/vecvecāku aptauja, intervijas ar skolotājiem, u.c.) parāda, vai ģimenēs runā par vēsturi un cik lielu nozīmi paši skolēni tam piešķir.

Pētnieki (*Harold Godall, Margaret McNay*) skaidro, ka ģimenes stāsti sastāv no vēstījumiem un zināšanām, ko bērns iegūst no vecāku vai citu ģimenes locekļu stāstījuma par ģimeni. Tie ir svarīgi personas identitātes, attiecību un dzīves izpratnē.

85% aptaujāto vecāku uzskata, ka ģimenē vēsture ir jāapspriež – lai ieaudzinātu latvisko identitāti un patriotismu, cieņu pret dzimteni, paustu lojalitāti valstij, iepazīstinātu ar dzimtas vēsturi u.c. Kāpēc 15% aptaujāto skolēnu ģimenes locekļu mājās par vēsturi nerunā? Tiek minēts, ka to māca skolā, daži vecāki arī atzīst, ka viņus vēsture neinteresē vai to nepārzina, jo ieguvuši izglītību padomju periodā.

Pat ja tiek pārrunāti pagātnes notikumi, daudzās ģimenēs ir pasīva saziņa par dzimtas likteņgaitām. 60% aptaujāto skolēnu nezina, vai ģimenē bijis kāds nacionālais partizāns, 33% – nav informācijas, vai radinieki ir tikuši izsūtīti uz Sibīriju.

Lai gan vairums skolēnu atzīst, ka viņus interesē dzimtas locekļu personīgā pieredze dažādos vēstures notikumos, tikai nepilni 38% ir nosaukuši konkrētus mājās uzzinātus piemērus. Vairāki skolēni bija ierakstījuši atbildes “neesmu runājis”, “esmu runājusi, bet tas bija sen un vairāk neatceros”, “ģimenē īpaši neapspriežam vēstures notikumus”, “neesam runājuši. Neesmu interesējusies” u.tml.

Sociologs Entonijs Smits (*Smith*) norāda, ka daļa jaunu cilvēku uzskata par nevajadzīgu un novecojušu to, kas ilgi ticis uzvertis kā svarīgs un svēts nacionālajā pagātnē. Pētījums šo uzskatu apstiprina daļēji. Piemēram, 76% aptaujāto skolēnu ir pārliecināti, ka ir svarīgi kopt un saglabāt pieminekļus dažādu laiku pretošanās kustībām – piemiņas vietas, viņuprāt, palīdz audzināt jauno paaudzi, ir latviešu identitātes daļa, iemieso cieņu pret vēsturi u.c.